

1. Εισαγωγή

ΑΝ ΚΡΙΝΕΙ ΚΑΝΕΙΣ από άλλες περιπτώσεις, ιδίως στη Νότια Ευρώπη, τα συνδικάτα¹ έπρεπε κανονικά και στην Ελλάδα να αποτελέσουν το κατεξοχήν πεδίο οργανωτικής ανανέωσης και δομικής μεταβολής στο χώρο των επαγγελματιών οργανώσεων ήδη κατά τη διάρκεια της δικτατορίας και, πάντως, μετά το τέλος της, το 1974. Στην Ισπανία, οι εργατικοί αγώνες στην τελευταία φάση της δικτατορίας του Φράνκο διαμόρφωσαν (από το 1957) μια νέα οργανωτική μορφή, τις ημιπαράνομες τότε εργατικές επιτροπές, από τις οποίες προέρχεται η μία από τις δύο μεγάλες σημερινές συνμοσπονδίες: οι Comisiones Obreras (CCOO). Κάτι ανάλογο συνέβη και στην Πορτογαλία, όπου η Intersindical συγκροτήθηκε άτυπα προς το τέλος της δικτατορίας του Σαλαζάρ (το 1970) και εξελίχθηκε στη σημερινή υπό κομμουνιστικό έλεγχο CGTP. Στην Ιταλία, το κοινό μέτωπο των αντιφασιστικών κομμάτων είχε δημιουργήσει το 1944 την ενιαία αρχικά CGIL, πριν διασπαστεί τα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου. Μονιμότερο οπωσδήποτε επίτευγμα αποδείχθηκαν τα ενιαία συνδικάτα νέου τύπου που συγκροτήθηκαν τόσο στην τότε Δυτική Γερμανία όσο και στην Αυστρία μετά την καταλυτική εμπειρία του ναζισμού.

Τίποτε ανάλογο δεν έγινε στην ελληνική περίπτωση. Όπως ακριβώς η δικτατορία αρκέστηκε να ελέγχει προϋπάρχουσες δομές με τους διορισμένους συνεργάτες της, έτσι και οι στόχοι των αντιπάλων της περιορίστηκαν στην παλινόρθωση των δημοκρατικών διαδικασιών στις ίδιες αυτές δομές, μετά από εκκαθάρισή τους. Η συντομία της δικτατορίας (1967-74) αναμφίβολα προσφέρει μια μερική —αλλά και επιφανειακή— εξήγηση, αφού επέτρεψε σε μια παλιότερη γενιά συνδικαλιστικών στελεχών πρώτα να ηγηθεί της αναποτελεσματικής αντίστασης στη διάρκειά της και ύστερα να σφραγίσει τις εξελίξεις μετά την πτώση της σύμφωνα με παλιές συνταγές.

2. Αρχαϊκή δομή ακραίου κατακερματισμού

Διατηρήθηκε έτσι μια αρχαϊκή δομή που συνεπάγεται ακραίο κατακερματισμό. Συγκροτείται από χιλιάδες «πρωτοβάθμια» σωματεία, που έχουν πλήρη νομική και οργανωτική αυτοτέλεια και ιδρύονται ελεύθερα από μό-

1. Ο όρος «συνδικάτα» αναφέρεται ειδικά στις επαγγελματικές οργανώσεις των μισθωτών. Ως «συνδικαλιστές», ωστόσο, θα αναφέρονται τα στελέχη όλων των επαγγελματιών οργανώσεων, για συντομία.

λις 20 άτομα, όπως κάθε σωματείο. Τα περισσότερα έχουν τοπικό χαρακτήρα. Με άλλα λόγια, αντιστοιχούν στα τοπικά παραρτήματα ή τμήματα των συνδικάτων αλλού (union branches στη Μεγάλη Βρετανία, locals στις ΗΠΑ, sections syndicales στη Γαλλία κ.ο.κ.), αλλά με μία κρίσιμη διαφορά: αποτελούν αυθύπαρκτες οργανώσεις. Ελάχιστα πρωτοβάθμια σωματεία είναι πανελλαδικά, κυρίως σε τράπεζες και σε δημόσιες (νυν ή πρώην) επιχειρήσεις.

Κατεχοχρήν αρχαϊκή δομή αποτελεί η αυθυπαρξία, νομική και οργανωτική, τριών επάλληλων επιπέδων: «πρωτοβάθμιο» (σωματείο), «δευτεροβάθμιο» (ομοσπονδία, δηλ. ένωση σωματείων) και «τριτοβάθμιο» (συνομοσπονδία, δηλ. ένωση ομοσπονδιών). Στις δυτικές χώρες, χρειάζεται να ανατρέξει κανείς στις απαρχές του συνδικαλιστικού κινήματος το 19ο αιώνα για να βρει παρόμοιο τοπικισμό και κατακερματισμό. Έκτοτε, υπάρχουν εκεί μόνο συνδικάτα ενιαία σε εθνική κλίμακα, με τοπικά τμήματα ή παραρτήματα χωρίς αυτοτέλεια. Αυτό ισχύει ακόμη και όπου διατηρείται η ιστορική ονομασία «ομοσπονδία» (π.χ. fédération). Επιπλέον, αυτά τα ενιαία συνδικάτα είναι κατά προτίμηση «κλαδικά» (industrial unions), δηλ. επιδιώκουν να συμπεριλάβουν όλους ανεξαιρέτως τους μισθωτούς όλων των επιχειρήσεων κάθε κλάδου (π.χ. της μεταλλουργίας). Σημείο σύγκλισης ποικίλων ρευμάτων και εμπειριών, το ενιαίο κλαδικό συνδικάτο αποτελεί από καιρό παγκόσμιο πρότυπο συνδικαλιστικής οργάνωσης. Όχι στην Ελλάδα. Στην Ελλάδα, μόνο το ΚΚΕ το ασπάζεται, αλλά είναι ανίσχυρο να το εφαρμόσει.²

Για να γίνει περισσότερο κατανοητή η ελληνική ανωμαλία αρκεί η σύγκριση με το άλλο άκρο, που είναι η Αυστρία. Εκεί, η κορυφαία συνδικαλιστική οργάνωση ÖGB (Österreichische Gewerkschaftsbund) αποτελείται σήμερα από μόλις επτά (7) ενιαία κλαδικά συνδικάτα, που δεν είναι καν αυτοτελή νομικά πρόσωπα. Υπάρχει, δηλαδή, ένα και μοναδικό «αναγνωρισμένο σωματείο» (η ÖGB) για όλους τους μισθωτούς. Στην Ελλάδα, αντίθετα, για τον ίδιο σκοπό υπάρχουν σήμερα σχεδόν 4.000! Περίπου 3.700 πρωτοβάθμια σωματεία και 200 δευτεροβάθμιες οργανώσεις της ΓΣΕΕ και της ΑΔΕΔΥ. Σ' αυτές περιλαμβάνονται και τα επίσης αρχαϊκά 81 αυθύπαρκτα εργατοϋπαλληλικά κέντρα της ΓΣΕΕ.

Αντίστοιχη αρχαϊκή δομή ακραίου κατακερματισμού διατηρήθηκε και στις άλλες επαγγελματικές οργανώσεις: στον αγροτικό τομέα, με χιλιάδες αυτοτελείς συνεταιρισμούς· στο χώρο των μικροαστών ή «μικρομεσαίων» επιχειρηματιών, με εκατοντάδες αυτοτελή σωματεία επαγγελματιών, βιοτεχνών και εμπόρων.

2. Βλ. ιδίως το άρθρο του Κ. Μπατίκα, εφ. Ριζοσπάστης, 10 Μαρτίου 1977.

Μετά το 1981, το ΠΑΣΟΚ όχι μόνο διατήρησε την αρχαϊκή δομή αλλά και την παγίωσε, καθιστώντας την υποχρεωτική εκ του νόμου. Η διάρθρωση σε τρία αυτοτελή επίπεδα («πρωτοβάθμιο», «δευτεροβάθμιο», «τριτοβάθμιο») χαρακτηρίστηκε με τελείως αυθαίρετο τρόπο «αποδεδειγμένα σωστή δομή». Αυτό μόνο ανέφερε η αρχική εισηγητική έκθεση του ν. 1712/1987, χωρίς να προσφέρει καμία εξήγηση, ούτε βέβαια απόδειξη. Έγινε, λοιπόν, απολύτως υποχρεωτική η διάρθρωση σε τρία αυτοτελή επίπεδα για τους μισθωτούς (ν. 1264/1982), για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς (ν. 1541/1985), για τους αγροτικούς συλλόγους (ν. 1361/1983) και για τους επαγγελματίες, βιοτέχνες και εμπόρους (ν. 1712/1987). Έτσι, τα ενιαία κλαδικά συνδικάτα που αποτελούν παγκόσμιο πρότυπο ... απαγορεύθηκαν στην Ελλάδα! Επιτρέπονται μόνο κλαδικές ομοσπονδίες και κλαδικά πρωτοβάθμια σωματεία. Έτσι, επίσης, οι έμποροι που είχαν μόνο δευτεροβάθμιο όργανο (την Ένωση Εμπορικών Συλλόγων Ελλάδος ή ΕΕΣΕ) εξαναγκάστηκαν εκβιαστικά να μπουν στο ίδιο προκρούστειο καλούπι συγκροτώντας ομοσπονδίες και συνομοσπονδία (την Εθνική Συνομοσπονδία Ελληνικού Εμπορίου ή ΕΣΕΕ).

Μολονότι γενικά επαύξησε και μάλιστα παγίωσε τον κατακερματισμό, υπήρξαν και δύο περιπτώσεις όπου το ΠΑΣΟΚ τον περιόρισε: με την υποχρεωτική συγχώνευση των αγροτικών συνεταιρισμών σε ένα κατά πόλη ή χωριό (ν. 1541/1985) και με την υποχρεωτική συγχώνευση των επιμελητηρίων σε ένα κατά νομό (ν. 1746/1988).³

3. Υποχρεωτική αναλογική για κομματική χειραγώγηση

Μέχρι τη δεκαετία του 1980, τα σωματεία και οι συνεταιρισμοί κάθε λογής είχαν απόλυτη ελευθερία να επιλέξουν εκλογικό σύστημα για τις αρχαιρεσίες τους. Με ελάχιστες εξαιρέσεις, όλα επέλεγαν ή πάντως αποδέχονταν το πλειοψηφικό με «ενιαίο ψηφοδέλτιο», δηλαδή, κατάλογο όλων των υποψηφίων, από τον οποίο εκλέγονται όσοι συγκεντρώνουν περισσότερες ψήφους («σταυρούς»). Κατά συνέπεια, τα μέλη είχαν την ελευθερία να επιλέγουν τους καταλληλότερους, ακόμη και όταν υπήρχαν πολιτικές ταυτότητες, συνδυασμοί ή και παρατάξεις. Στα εργατικά ιδίως σωματεία, αριστεροί συνδικαλιστές με προσωπικό κύρος ψηφίζονταν σταθερά ακόμη και από ακραιφνείς δεξιούς συναδέλφους τους, που εύλογα τους θεωρούσαν καταλληλότερους παρά την ιδεολογία τους αλλά, αντίθετα,

3. Με μόνη εξαίρεση εκείνα της Αθήνας, του Πειραιά και της Θεσσαλονίκης. Για όλα αυτά, βλ. αναλυτικά Μαυρογορδάτος (1988).

εξαιτίας της. Στο μέτρο που δεν ίσχυε αυτή η ελευθερία επιλογής των πιο κατάλληλων, η έλλειψή της δεν οφειλόταν πάντως στο πλειοψηφικό σύστημα, αλλά σε παρεμβάσεις (αστυνομικές, δικαστικές ή άλλες), καλπονοθείες κ.ο.κ. Ανωμαλίες, δηλαδή, που μπορούσαν να περιοριστούν, όπως πράγματι περιορίστηκαν μετά το 1974, χωρίς μεταβολή του εκλογικού συστήματος.

Το ΠΑΣΟΚ, όμως, επικαλέστηκε τις ατασθαλίες του παρελθόντος για να επιβάλει νομοθετικά την αναλογική σαν να ήταν το μοναδικό «δημοκρατικό» εκλογικό σύστημα. Ο σκοπός δεν ήταν γενικά και αόριστα ο «εκδημοκρατισμός», όπως διαφημίστηκε, αλλά η διευκόλυνση της άλωσης των συνδικάτων από καθαρά κομματικές παρατάξεις. Αυτές ήσαν αρχικά η ΠΑΣΚΕ, που συγκρότησε το ΠΑΣΟΚ το 1975, το ΑΕΜ του ΚΚΕ Εσωτερικού και η ΕΣΑΚ του ΚΚΕ, που είχαν συγκροτηθεί ήδη στην αρχή της δικτατορίας (1967 και 1968 αντίστοιχα). Καθυστερημένα ακολούθησε η ΝΔ με τη δική της παράταξη ΔΑΚΕ το 1985.

Το παλιό αίτημα της Αριστεράς, που ανέκαθεν απέρριπτε η Δεξιά, η αναλογική, επιβλήθηκε τη στιγμή που το ΠΑΣΟΚ μπορούσε να υπολογίζει σε δική του αυτοδύναμη πλειοψηφία (ιδίως όταν απείχε η ΝΔ, όπως στη ΓΣΕΕ) ή πάντως σε μόνιμη συνεργασία με το ΚΚΕ. Όταν οι συνθήκες αυτές έπαψαν να ισχύουν, η αναλογική συγκέντρωνε πλέον τη γενική συναίνεση των κομμάτων και είχε εδραιωθεί αμετάκλητα. Δεν είναι άξια απορίας η διακομματική συναίνεση, αφού η αναλογική σήμανε την ολοκληρωτική διάβρωση και χειραγώγηση των επαγγελματικών οργανώσεων από εξωτερικούς κομματικούς μηχανισμούς. Παρά τους σχετικούς ισχυρισμούς, αυτό δεν υπήρξε απλή αναγνώριση μιας προϋπάρχουσας τάχα κατάστασης πραγμάτων. Αντίθετα, επέβαλε αναγκαστικά κομματικές διαιρέσεις ακόμη και εκεί όπου δεν υπήρχαν ή δεν είχαν σημασία προηγούμενες, καταστρέφοντας έτσι τη συνοχή όλων των οργανώσεων, ακόμη και των πιο μικρών.

Μόνο στους αγροτικούς συνεταιρισμούς αποτόλμησε η κυβέρνηση Μητσοτάκη να καταργήσει την αναλογική το 1993, λίγο πριν πέσει. Με το ν. 2169 καθιέρωσε πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα και κώλυμα εκλογής ή παραμονής στη διοίκηση των συνεταιριστικών οργανώσεων όσων παραπέμπονταν για ορισμένα αδικήματα. Μετά τις εκλογές του 1993, η νέα κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ κατέργησε αμέσως και τις δύο αλλαγές, επαναφέροντας την απλή αναλογική του ν. 1541. Ωστόσο, η κυβέρνηση Σημίτη το 2000 κατέργησε και πάλι την αναλογική και επέβαλε στους συνεταιρισμούς ως υποχρεωτικό σύστημα το πλειοψηφικό με ενιαίο ψηφοδέλτιο. Στην ουσία, επρόκειτο για επιστροφή στα ισχύοντα προ του 1981. Χρειάστηκαν δηλαδή σχεδόν 20 χρόνια και η διασπάθιση τεράστιων ποσών

για να αντιληφθούν στο ΠΑΣΟΚ ότι «οι συνεταιρισμοί δεν είναι συνδικαλιστικά όργανα, είναι επιχειρήσεις», όπως είπε ο υπουργός Γεωργίας Γ. Ανωμερίτης.⁴

Μετά την επιβολή της αναλογικής σε μεγάλες κατηγορίες επαγγελματικών οργανώσεων από τη νομοθεσία του ΠΑΣΟΚ, πολλές από αυτές περιέπεσαν σε μια νοσηρή κατάσταση ενδημικής παράλυσης, με δύο όψεις:

(α) Η οργάνωση έμενε τυπικά ή ουσιαστικά ακέφαλη

Το πρώτο συνέβαινε όποτε δεν επιτυγχανόταν η «συγκρότηση σε σώμα» (δηλ. η κατανομή των αξιωμάτων μεταξύ των μελών του διοικητικού συμβουλίου), επειδή δεν σχηματιζόταν πλειοψηφία. Το δεύτερο συνέβαινε όποτε η συγκρότηση σε σώμα επιτυγχανόταν μόνο με την κατανομή των αξιωμάτων σε διαφορετικές παρατάξεις ανάλογα με τη δύναμή τους. Πρόκειται για το λεγόμενο «αντιπροσωπευτικό προεδρείο», που πρώτο επινόησε το ΚΚΕ, αποδέχθηκε αμέσως η ΝΔ και, τελικά, ύστερα από πεισματική αντίσταση, το ΠΑΣΟΚ. Το σχήμα αυτό αποτελεί λογική προέκταση της αναλογικής και παρουσιάστηκε ως πανάκεια για τη θεραπεία των αδιεξόδων που δημιουργεί. Δεν αποτελεί, όμως, λύση, αλλά μόνο υπεκφυγή. Το πρόβλημα απλώς μετατίθεται, επειδή όσοι εκλεγούν στα διάφορα αξιώματα ενδέχεται και πάλι να μη συνεργάζονται μεταξύ τους και μάλιστα να αγνοούν δεσμευτικές αποφάσεις ατιμωρητί όσο δεν σχηματίζεται πλειοψηφία για την καθαίρεση και αντικατάστασή τους. Πλήθος παραδείγματα πρόσφερε τα πρώτα χρόνια διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ η ΠΑΣΚΕ. Δικοί της πρόεδροι οργανώσεων κατήγγειλαν και υπονόμισαν απροκάλυπτα απεργίες ή άλλες κινητοποιήσεις αποφασισμένες σύμφωνα με το καταστατικό από τις οργανώσεις που υποτίθεται ότι οι ίδιοι εκπροσωπούσαν. Τελική απόληξη της αναλογικής εκπροσώπησης μπορεί έτσι να είναι η έλλειψη εκπροσώπησης. Εξάλλου, μία πολυκέφαλη οργάνωση δεν παύει να είναι ουσιαστικά ακέφαλη. Ακραίο και γραφικό παράδειγμα, από αναρίθμητα άλλα, υπήρξε η υπογραφή της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας το 1985 από μόνο τον Πρόεδρο της ΓΣΕΕ Γ. Ραυτόπουλο (ΠΑΣΟΚ), ενώ την ίδια στιγμή έξω στο δρόμο ο Γενικός Γραμματέας της ΓΣΕΕ Μ. Κωστόπουλος (ΚΚΕ) διαμαρτυρόταν με φορητό megάφωνο («ντουντούκα»).

(β) Έγινε δύσκολη έως αδύνατη η λήψη αποφάσεων

Αντί για τη λήψη αποφάσεων, άρχισε η απλή «κατάθεση» προτάσεων από τις παρατάξεις. Έτσι η ΓΣΕΕ παρουσίασε το γελοίο φαινόμενο να αρχίζει

4. εφ. Ριζοσπάστης, 17 Φεβρουαρίου 2000.

τάχα διαπραγματεύσεις για μεταγενέστερη Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας με τέσσερις διαφορετικές προτάσεις. Περιστασιακές συμμαχίες παρατάξεων επιτρέπουν κάποτε το σχηματισμό πλειοψηφίας για τη λήψη κάποιας απόφασης. Όμως οι περιστασιακές αυτές συμμαχίες δεν έχουν ούτε διάρκεια, ούτε ορισμένη ημερομηνία λήξης. Διαλύονται όσο απρόβλεπτα συγκροτούνται. Έτσι, ενώ γίνεται επιφύλαξη η λήψη κάποιων αποφάσεων, παραμένει η πλήρης αδυναμία σχεδιασμού και εφαρμογής οποιασδήποτε μακροπρόθεσμης στρατηγικής, που είναι βεβαία αναγκαία και για το μικρότερο σωματείο. Τελικά η οργάνωση απομένει άδειο και απονεκρωμένο κέλυφος – χωρίς δική της υπόσταση και ζωή ανεξάρτητη από τις παρατάξεις.

Η κατάσταση αυτή ακυρώνει τον ίδιο το λόγο ύπαρξης των οργανώσεων που υποκύπτουν σ' αυτήν. Από τη σκοπιά μάλιστα των απλών μελών, οι συνέπειες της αναλογικής στην πράξη ακυρώνουν επίσης τα δημοκρατικά της πιστοποιητικά. Δεν υπάρχει πλέον η ελευθερία επιλογής προσώπων που εξασφάλιζε το πλειοψηφικό με ενιαίο ψηφοδέλτιο. Τα ψηφοδέλτια καταρτίζονται από τα επιτελεία των παρατάξεων, με κριτήρια που συνιστούν κυριολεκτικά «αρνητική επιλογή» για το σωματείο και τα μέλη του. Έτσι, προωθούνται συστηματικά τα ανίκανα και φαύλα αλλά πιστά και υπάκουα άτομα (τα «κομματόσκυλα»), ενώ παραμερίζονται αμείλικτα όσα είναι τόσο ικανά ώστε να διαθέτουν περιθώρια ανεξαρτησίας και αυτονομίας. Η διαδικασία αρνητικής επιλογής συμπληρώνεται και στεγανοποιείται με την κατευθυνόμενη από τις παρατάξεις «σταυροδότηση». Έτσι, για να μείνουμε στο ίδιο παράδειγμα, ο αριστερός συνδικαλιστής που θα ψηφιζόταν και από δεξιούς συναδέλφους του, αν μπορούσαν, δεν έχει πλέον (εκλόγιμη) θέση ούτε καν στο ψηφοδέλτιο της παράταξής «του».

Με τις συνθήκες αυτές, συρρικνώνεται, επίσης, αν δεν εξαφανίζεται τελείως, ένα ακόμη ουσιώδες συστατικό της δημοκρατίας: η ευθύνη. Γίνεται πλέον ανέφικτο το στοιχειώδες: η εκλογή ηγεσίας που θα εφαρμόσει κάποια συγκεκριμένη πολιτική και τελικά θα κριθεί στις επόμενες αρχαιρεσίες με βάση τον απολογισμό της. Ποιος, όμως, ευθύνεται για την αδράνεια και την παρακμή της οργάνωσης όταν καμία παράταξη δεν έχει αυτοδύναμη πλειοψηφία και οι παρατάξεις μόνιμα αλληλοεξουδετερώνονται; Η απλούστερη απάντηση είναι βέβαια «όλες».

Ωστόσο, η υπεροχή των κομματικών παρατάξεων είναι συντριπτική. Έχει απαγορευτικό κόστος και αμφίβολη αξιοπιστία η εμφάνιση και η επιβίωση άλλων διεκδικητών, ιδίως με τη μορφή «ενδογενών» παρατάξεων, ανεξάρτητων από τα κόμματα. Τέτοιες παρατάξεις φυσιολογικά διαμορφώνονται στο εσωτερικό κάθε οργάνωσης, με βάση τα δικά της ιδιαί-

τερα ζητήματα και τις σχετικές με αυτά μονιμότερες διαφωνίες. Δεν διαθέτουν, όμως, τους πόρους κάθε μορφής (από τα άφθονα υλικά μέσα μέχρι και την πειθαρχία) που τεχνητά συντηρούν τις αντίπαλές τους κομματικές παρατάξεις.

Ενδογενείς παρατάξεις με κάποια διάρκεια υπήρξαν ιδίως στο χώρο των τραπεζών. Γενικότερη σημασία είχε η περίπτωση της ΣΣΕΚ (Σοσιαλιστικής Συνδικαλιστικής Εργατοϋπαλληλικής Κίνησης) που συγκρότησαν το Φεβρουάριο 1986 εκατοντάδες στελέχη της ΠΑΣΚΕ μετά τη διαγραφή ή την αποχώρησή τους από το ΠΑΣΟΚ.⁵ Είχε προηγηθεί το Δεκέμβριο 1985 ωμή κυβερνητική επέμβαση στη ΓΣΕΕ, με το δικαστικό διορισμό προσωρινής διοίκησης αποκλειστικά της ΠΑΣΚΕ. Αρχικά, η ΣΣΕΚ έμοιαζε να συνδυάζει μια μεγάλη υπόσχεση και ένα μοναδικό συγκριτικό πλεονέκτημα: ότι ήταν η μόνη παράταξη χωρίς αντίστοιχο κόμμα και, κατά συνέπεια, εκ των πραγμάτων απαλλαγμένη από κομματική κηδεμονία. Αυτή η ευκαιρία σπαταλήθηκε, ωστόσο, μέσα σε εσωτερικές διαμάχες και προσωπικούς ανταγωνισμούς, κάτω από τη ασφυκτική πίεση ενός περιβάλλοντος εθισμένου να αναγνωρίζει κομματικές επιγραφές και μόνο. Μετά από ελάχιστα χρόνια η ΣΣΕΚ αποτελούσε πλέον απλή «παρένθεση» και οι περισσότεροι ηγέτες της κατέληξαν βουλευτές του ΠΑΣΟΚ.

Έχοντας να επιλέξουν μεταξύ παρατάξεων των κοινοβουλευτικών κομμάτων, τα μέλη των οργανώσεων εξαναγκάστηκαν να ψηφίζουν όπως ακριβώς θα ψήφισαν στις βουλευτικές εκλογές, ακόμη και παραβιάζοντας την πιο στοιχειώδη συνδικαλιστική λογική. Τα πρώτα χρόνια διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, ακραίο παράδειγμα υπήρξαν οι περιπτώσεις αύξησης της εκλογικής δύναμης της ΠΑΣΚΕ παρά την προηγούμενη δράση της ως απροκάλυπτου απεργοσπαστικού μηχανισμού (π.χ. στις τράπεζες). Ως απεργοσπάστες, δεν τους ακολούθησαν φυσικά οι συνάδελφοί τους. Τους ψήφισαν, όμως, ξανά, όχι βέβαια ως συνδικαλιστές ηγέτες, αλλά μόνο ως πιστούς του Α. Παπανδρέου. Τελικά, όταν στα μέλη μιας οργάνωσης παρουσιάζονται ξανά και ξανά οι ίδιες ακριβώς επιλογές, ήτοι οι κομματικές παρατάξεις (με τα ίδια «κομματόσκυλα»), ορθολογικότερη αντίδραση γίνεται η αποχή. Ούτε όμως αυτή κλονίζει την παντοκρατορία των κομματικών παρατάξεων, μόνο την οργάνωση εξασθενίζει.

Στην Ελλάδα, ο έλεγχος των συνδικάτων από μια αμετακίνητη ολιγαρχία υπήρξε μία από τις καιρίες όψεις της κατάστασης που χαρακτηρίστηκε και καταδικάστηκε ως «εργατοπατερισμός» (από το δυσώνυμο «εργατοπατέρας»). Από την άποψη αυτή, ο υποχρεωτικός στην ουσία ανταγωνισμός μεταξύ παρατάξεων που επιβλήθηκε νομοθετικά μετά το

5. Στο χώρο της ΑΔΕΔΓ συγκροτήθηκε η αντίστοιχη παράταξη ΣΕΑΚ-ΕΔ.

1981, τόσο στα συνδικάτα όσο και στις περισσότερες άλλες επαγγελματικές οργανώσεις, υπήρξε πράγματι καταρχήν μία εγγύηση δημοκρατικής λειτουργίας. Στο μέτρο, όμως, που οι παρατάξεις δεν είναι ενδογενείς, αλλά εκπορεύονται, επιβάλλονται και ελέγχονται από τα πολιτικά κόμματα, συγκροτούν όλες μαζί μία ολιγαρχία ακόμη πιο αμετακίνητη από την παλιά. Έτσι, από συνταγή εκδημοκρατισμού, όπως παρουσιάστηκε και λειτούργησε σε μία πρώτη φάση, η υποχρεωτική αναλογική κατήντησε όχημα εγκλωβισμού των οργανώσεων σε ένα φαύλο κύκλο στυγνής κομματικής χειραγώγησης χωρίς δυνατότητα διαφυγής.

4. Κρατικός κορπορατισμός χωρίς αντίκρισμα

Ο κορπορατισμός είναι σύστημα εκπροσώπησης (ή «διαμεσολάβησης») συμφερόντων που συγκροτείται από περιορισμένο αριθμό μοναδικών, υποχρεωτικών, μη ανταγωνιστικών, λειτουργικά οριοθετημένων και ιεραρχημένων οργανώσεων, που έχουν κρατική αναγνώριση και στις οποίες απονέμεται το μονοπώλιο εκπροσώπησης των αντίστοιχων κατηγοριών, με αντάλλαγμα ορισμένους περιορισμούς στην επιλογή ηγεσίας και στην άρθρωση αιτημάτων.⁶ Ονομάζεται «κρατικός» όταν επιβάλλεται διά νόμου από το Κράτος.

Μερικοί αμφισβήτησαν τη διαπίστωση που είχα κάνει το 1988, ότι στην Ελλάδα επικρατεί ο κρατικός κορπορατισμός, παρά την ύπαρξη στοιχείων (ή «θυλάκων») από τα άλλα συστήματα εκπροσώπησης συμφερόντων, δηλαδή τον πλουραλισμό και τον «κοινωνικό» κορπορατισμό (που δεν επιβάλλεται από το νόμο αλλά προκύπτει από την κοινωνική εξέλιξη) (Μαυρογορδάτος, 1988: 202). Ωστόσο, τα περισσότερα στοιχεία του ορισμού του κρατικού κορπορατισμού επιβεβαιώνονται πανηγυρικά από τη νομοθεσία του ΠΑΣΟΚ, που επέβαλε μια υποχρεωτική οργανωτική δομή μέχρι την τελευταία λεπτομέρεια, σαν «υπερκαταστατικό», όπως ειπώθηκε εύστοχα.⁷

Εξάλλου, τη λογική του κρατικού κορπορατισμού επικαλέστηκαν ανενδοίαστα και απροκάλυπτα οι εισηγητές της νομοθεσίας αυτής. Η εισηγητική έκθεση του ν. 1264 απορρίπτει κατηγορηματικά την «παραχώρηση» στους ενδιαφερομένους «απόλυτης ανεξαρτησίας στην επιλογή του τύπου οργάνωσης και της μορφής λειτουργίας των συνδικαλιστικών φορέων». Κάτι τέτοιο «θα επέφερε μια γενική αναστάτωση με αμφίβολα τα αποτελέσματα».

6. Πρόκειται για τον ακριβέστερο και σαφέστερο ορισμό. Βλ. Schmitter, 1979, pp. 13-15.

7. Από τον τότε βουλευτή της ΝΔ Στέφανο Μάνο κατά τη συζήτηση του ν. 1712. Βλ. *Πρακτικά Βουλής*, 4 Ιουνίου 1987, σ. 6774.

Την ίδια λογική του κρατικού κορπορατισμού εκφράζει και ο εισηγητής του ν. 1361 για τους αγροτικούς συλλόγους: «Αν δεν βάζαμε μια δομή, το αγροτικό συνδικαλιστικό κίνημα για αρκετά χρόνια θα έψαχνε να βρει μια οργάνωση και μια δομή από μόνο του». Στην ίδια συζήτηση, ο τότε υπουργός Γεωργίας Κώστας Σημίτης παρουσιάζει την πληρέστερη απολογητική του κρατικού κορπορατισμού. Απορρίπτει κατηγορηματικά τη «λανθασμένη άποψη, ότι η οργάνωση των αγροτικών συνδικαλιστικών οργανώσεων είναι αποκλειστική υπόθεση της αγροτιάς» (sic). Είναι υπόθεση του Κράτους, επειδή οι οργανώσεις αυτές συμμετέχουν «στην οργάνωση της κοινωνίας, επηρεάζεται η πορεία του κοινωνικού συνόλου».⁸

Η ελληνική περίπτωση ταιριάζει επίσης στον κρατικό κορπορατισμό εξαιτίας των διαφοροποιημένων επιπτώσεων της κρατικής επέμβασης στα οργανωμένα ταξικά συμφέροντα. Μόνο εκείνα του κεφαλαίου μένουν ουσιαστικά αλώβητα. Μόνο οι οργανώσεις των επιχειρηματιών αφήνονται να διαμορφωθούν και να λειτουργούν ελεύθερα, στο πλαίσιο της γενικής νομοθεσίας περί σωματείων. Το ίδιο ακριβώς είχε συμβεί και στη διάρκεια της δικτατορίας. Αρκεί εδώ η απαρίθμηση των κυριότερων επαγγελματικών οργανώσεων που έμειναν έξω από το προκρούστειο καλούπι της νομοθεσίας του ΠΑΣΟΚ: η ΕΕΕ (Ένωση Ελλήνων Εφοπλιστών), η ΕΕΤ (Ένωση Ελληνικών Τραπεζών), ο ΣΕΒ (Σύνδεσμος Ελληνικών Βιομηχανιών, μετέπειτα Επιχειρήσεων & Βιομηχανιών), ο ΣΕΑΠΕ (Σύνδεσμος Επιχειρήσεων Λιανικής Πωλήσεως Ελλάδος), ο ΣΕΣΜΕ (Σύνδεσμος Επιχειρήσεων Σούπερ Μάρκετ Ελλάδος) κ.ο.κ. Αυτές δεν γνώρισαν ούτε υποχρεωτική αναλογική ούτε κομματικές παρατάξεις.⁹

Η ελληνική περίπτωση ταιριάζει επίσης στον κρατικό κορπορατισμό, επειδή τα συνδικάτα και οι άλλες επαγγελματικές οργανώσεις που συγχροτούν το σύστημα αντιμετωπίζουν αργά ή γρήγορα οξύ πρόβλημα νομιμοποίησης εξαιτίας ακριβώς της εξάρτησής τους από το Κράτος.

Τέλος, για τη διάγνωση κρατικού κορπορατισμού στην Ελλάδα θα αρκούσε η άμεση ή έμμεση κρατική χρηματοδότηση συνδικάτων, αγροτικών συνεταιρισμών και συλλόγων, καθώς και άλλων επαγγελματικών οργανώσεων. Χωρίς κρατική χρηματοδότηση, οι περισσότερες από αυτές τις οργανώσεις θα εξαφανίζονταν. Είναι στην κυριολεξία κρατικοδίαιτες. Κρατική είναι στην ουσία και η χρηματοδότηση σωματείων από επιμελη-

8. *Πρακτικά Βουλής*, 26 και 27 Απριλίου 1983, 6248, 6223-6224, 6297.

9. Θα έλεγε κανείς ότι αυτό είναι αυτονόητο. Όχι στην Ελλάδα. Στα επιμελητήρια, όπου επιβλήθηκε δια νόμου η υποχρεωτική αναλογική, υπήρξαν κομματικά ψηφοδέλτια ακόμη και του ΚΚΕ, ακόμη και στο ΕΒΕΑ (Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών).

τήρια, καθώς και από ευρωπαϊκά κονδύλια. Κρατική και η χρηματοδότηση των αγροτικών οργανώσεων από υποχρεωτικές ασφαλιστικές εισφορές των αγροτών. Για την κρατική χρηματοδότηση των συνδικάτων έχει υποστηριχθεί ότι προέρχεται από εισφορές των μισθωτών, έστω υποχρεωτικές. Προέρχεται, όμως, και από ισόποσες εισφορές των εργοδοτών — πράγμα αδιανόητο και κατεξοχήν αθέμιτο για συνδικάτα.

Όστόσο, ο κρατικός κορπορατισμός στην Ελλάδα μετά το 1981 δεν παύει να είναι ιδιότυπος, αν όχι μοναδικός. Οικοδομήθηκε όχι από δικτατορία αλλά σε κοινοβουλευτική δημοκρατία, με τη συναίνεση τελικά όλων των κοινοβουλευτικών κομμάτων, παρά τις αρχικές αντιδράσεις ορισμένων και προπαντός της ΝΔ. Όλα άλλωστε τα κόμματα επωφελήθηκαν από το σύστημα και συγκρότησαν παρατάξεις που από κοινού άλλωσαν και στην ουσία *ιδιοποιήθηκαν* τις επαγγελματικές οργανώσεις. Αλλά η υποχρεωτική αναλογική και τα κομματικά ψηφοδέλτια ασφαλώς εμπίπτουν στον ορισμό του κρατικού κορπορατισμού ως περιορισμοί στην επιλογή ηγεσίας.

Περισσότερο αμφίβολη παρουσιάζεται η απάντηση στο ερώτημα αν υπάρχει και περιορισμός στην άρθρωση αιτημάτων. Θεωρητικά αυτό είναι το σπουδαιότερο όφελος του κρατικού κορπορατισμού για το Κράτος. Αν αναλογιστεί κανείς τις βίαιες και παράνομες μορφές κινητοποιήσεων που έγιναν ανεκτές και ενδημικές τις τελευταίες δεκαετίες (καταλήψεις, διακοπές συγκοινωνιών και άλλων ζωτικών λειτουργιών με καταστρατήγηση και των διατάξεων για προσωπικό ασφαλείας), η απάντηση είναι αρνητική. Ακόμη πιο οξύμωρο και τραγελαφικό είναι το γεγονός ότι αυτά έγιναν (και γίνονται) στο όνομα οργανώσεων που εξαρτώνται από άμεση ή έμμεση κρατική χρηματοδότηση για την ύπαρξή τους.

5. *Ιμάντες μεταβίβασης σε αντίστροφη κίνηση*

Ο Λένιν κάποτε χαρακτήρισε τα συνδικάτα «*ιμάντες μεταβίβασης*» της γραμμής του κόμματος στις μάζες. Πρόκειται για το λενινιστικό ή κομμουνιστικό πρότυπο σχέσεων μεταξύ κόμματος και συνδικάτων (ή άλλων μαζικών οργανώσεων). Ενώ έχει προ πολλού εγκαταλειφθεί σχεδόν παντού, στην Ελλάδα το υιοθέτησαν όλα τα κόμματα. Όλα τα κόμματα εφάρμοσαν το λενινιστικό πρότυπο, επιδιώκοντας να μετατρέψουν ειδικά τα συνδικάτα και τις άλλες επαγγελματικές οργανώσεις σε «*ιμάντες μεταβίβασης*» της πολιτικής τους. Αυτός είναι ο λόγος ύπαρξης των κομματικών παρατάξεων, που εμφανίστηκαν μάλιστα παντού με παραλλαγές του ίδιου τίτλου (ΠΑΣΚ- και ΔΑΚ-) σαν σήμα κατατεθέν τής αυθεντικά κομματικής τους προέλευσης.

Τη μεγαλύτερη ανορθογραφία αποτέλεσε η ΝΔ. Το ΚΚΕ τουλάχιστον έμεινε απεριφραστα πιστό στο παρελθόν του. Το ΠΑΣΟΚ επίσης έμεινε δέσμιος της ρητής αρχικής επιλογής του να μιμηθεί τον λενινισμό στα οργανωτικά ζητήματα. Αλλά η ΝΔ; Μόνο ένα είδος «σειραϊκού» μιμητισμού μπορεί να εξηγήσει την ελληνική ανωμαλία: από την ίδρυσή του το ΠΑΣΟΚ μιμήθηκε το ΚΚΕ, στη συνέχεια η ΝΔ ως αντιπολίτευση μιμήθηκε το ΠΑΣΟΚ —δηλ. και το ΚΚΕ— ενώ τα μικρότερα κόμματα προσπάθησαν απεγνωσμένα να μιμηθούν τα μεγάλα.

Υπήρξε πάντως μια νέμεση για τα κόμματα που μιμήθηκαν το λενινιστικό πρότυπο σαν μαθητευόμενοι μάγοι, χωρίς δηλαδή τις ανάλογες προϋποθέσεις και, κυρίως, χωρίς τη μονολιθικότητα που απαιτείται και την οποία που διαθέτει μόνο το ΚΚΕ. Αργά ή γρήγορα, οι περιφρημοί «ιμάντες μεταβίβασης» αρχίζουν να κινούνται ανάποδα, μεταφέροντας όχι πλέον την κομματική γραμμή στις ομάδες πίεσης, αλλά την ωμή πίεση των ομάδων στο κόμμα. Οι κομματικές παρατάξεις από εκπρόσωποι του κόμματος στο εσωτερικό των συνδικάτων και των άλλων οργανώσεων μετατρέπονται βαθμιαία σε εκπροσώπους και φερέφωνα αυτών των οργανώσεων στο εσωτερικό του κόμματος και των οργάνων του, σαν Δούρειοι Ίπποι.

Τα κόμματα έγιναν τελικά δέσμια των ιδιαίτερων συμφερόντων που υπηρετούσαν τα στελέχη και οι οπαδοί τους σε κάθε χώρο. Βρέθηκαν καταδικασμένα αενάως να υποβοηθούν, να «επιδοτούν» την ευπρόσωπη τουλάχιστον συμμετοχή των στελεχών τους στις αντίστοιχες αρχαιρεσίες. Αντίστροφα, στερήθηκαν τη δυνατότητα να έρθουν σε μετωπική σύγκρουση με οποιαδήποτε ομάδα πίεσης, θυσιάζοντας έτσι και δικά τους στελέχη. Έτσι, όμως, αντί να ελεγχθούν οι επαγγελματικές οργανώσεις από τα κόμματα, έγιναν σε τελευταία ανάλυση ακόμη πιο ανεξέλεγκτες ως ομάδες πίεσης.

Το βάρος των συνδικαλιστών ειδικά στο εσωτερικό του ΠΑΣΟΚ φάνηκε απροκάλυπτα το 2007, όταν ο διεκδικητής της αρχηγίας Ευάγγελος Βενιζέλος έκανε την απερισκεψία να τους προκαλέσει, καταγγέλλοντας «μηχανισμούς». Στις 16 Οκτωβρίου έδωσαν κοινή συνέντευξη τύπου οι πρόεδροι της ΓΣΕΕ Γ. Παναγόπουλος, της ΑΔΕΔΥ Σ. Παπασπύρος, της ΠΑΣΕΓΕΣ Τζ. Καραμίχας, της ΓΕΣΑΣΕ Γ. Γωνιωτάκης και της ΓΣΕΒΕΕ Δ. Ασημακόπουλος, με κοινό κείμενο που επιγραφόταν «Για το μέλλον του ΠΑΣΟΚ, για το ΠΑΣΟΚ του μέλλοντός μας».¹⁰ Επρόκειτο για έμμεση, αλλά σαφή στήριξη στον Γ. Α. Παπανδρέου. Ίσως μάλιστα τού εξασφάλισε την επανεκλογή στην προεδρία του ΠΑΣΟΚ (στις 11 Νοεμβρίου).

10. εφ. *Καθημερινή*, 17 Οκτωβρίου 2007.

Ενώ εν ενεργεία συνδικαλιστές άρχισαν να μετέχουν στα ανώτατα όργανα και στα συνέδρια όλων των κομμάτων, εκπροσωπώντας στην ουσία τα ιδιαίτερα συμφέροντα των κατά περίπτωση συναδέλφων τους, δεν συνέβη το ίδιο και στη Βουλή. Παράδοξα και αντιφατικά, τόσο η ΝΔ όσο και το ΠΑΣΟΚ αγνόησαν τι ισχύει σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπου εν ενεργεία συνδικαλιστές γίνονται και βουλευτές και υπουργοί ακόμη. Και τα δύο κόμματα συνέχισαν να προσυπογράφουν την παραδοσιακή αντίληψη ότι το βουλευτικό αξίωμα είναι ασυμβίβαστο με οποιοδήποτε άλλο και προπαντός με κάθε επίσημη σχέση με ιδιαίτερα συμφέροντα. Μόνο το ΚΚΕ συνέχισε να εφαρμόζει τα διεθνώς ισχύοντα και να έχει βουλευτές που συνδύασαν τη βουλευτική τους ιδιότητα με αξίωμα σε επαγγελματική οργάνωση.

Με αυτή την ασήμαντη αριθμητικά εξαίρεση, η είσοδος της Βουλής έμεινε κλειστή για συνδικαλιστές. Έγινε όμως ο συνδικαλισμός εφρατήριο για μετέπειτα βουλευτική ή και υπουργική σταδιοδρομία. Τηρήθηκαν έτσι τα προσχήματα για την εκπροσώπηση ιδιαίτερων συμφερόντων και στη Βουλή – από πρώην συνδικαλιστές. Επειδή, όμως, ήσαν «πρώην», έμεινε ακέραιη η εντύπωση ότι εκμεταλλεύτηκαν και τελικά εξαργύρωσαν τη θέση τους στα συνδικάτα ή σε άλλες επαγγελματικές οργανώσεις για να γίνουν βουλευτές. Αυτή η εξυπηρέτηση παραδοσιακών ατομικών φιλοδοξιών συνέβαλε ίσως περισσότερο από κάθε άλλο στοιχείο στην απαξίωση της εικόνας των συνδικαλιστών στα μάτια των μισθωτών, όπως έδειξε έρευνα που έγινε για λογαριασμό της ΓΣΕΕ. «Από το σωματείο στη ΓΣΕΕ και μετά στη Βουλή» είναι η διαδρομή που καταγγέλλεται.¹¹ Σε άλλη χώρα, η ίδια ακριβώς διαδρομή θα αποτελούσε φυσιολογική καταξίωση ενός συνδικαλιστή – είτε κομμουνιστή, είτε σοσιαλδημοκράτη, είτε και χριστιανοδημοκράτη.

6. Το μεγάλο φαγοπότι

Όσοι συνδικαλιστές μεταπήδησαν στη Βουλή καρπώθηκαν βουλευτικές απολαβές ή και συντάξεις. Οι υπόλοιποι, πάντως, δεν στερήθηκαν ευκαιρίες θεμιτού ή και αθέμιτου πλουτισμού. Πολλοί απόλαυσαν μέσω των αξιωμάτων τους βιοτικό επίπεδο απρόσιτο όχι μόνο στους συναδέλφους τους, αλλά και στη συντριπτική πλειονότητα των πολιτών. Δείτνα πλουσιοπάροχα, εξωτικά ταξίδια, πολυτελή αυτοκίνητα, διαμονή σε ακριβά ξενοδοχεία κ.ο.κ. Σαν να ήσαν τυπικοί νεόπλουτοι, επιδόθηκαν σε ένα όρ-

11. εφ. Αυγή, 2 Μαΐου 2010.

γιο επιδεικτικής κατανάλωσης και «χλιδής». Μετά το 1981, το σύνθημα δόθηκε από την κορυφή. Με ηγεσία την ΠΑΣΚΕ, η ΓΣΕΕ άρχισε να οργανώνει συνέδρια και άλλες συνάξεις στον «Αστέρα» Βουλιαγμένης (ξενοδοχείο τότε υπό δημόσιο έλεγχο), όπου οι σύνεδροι καταβρόχθιζαν κατά προτίμηση ασταχούς με δαπάνη των φορολογουμένων, σε τελευταία ανάλυση.

Διαφθορά υπήρξε (και υπάρχει) στα συνδικάτα πολλών χωρών. Την πιο φημισμένη περίπτωση αποτελούν ορισμένα αμερικανικά συνδικάτα, στα οποία αναμίχθηκε και το οργανωμένο έγκλημα. Αλλά ο κρατικός κορπορατισμός ως σύστημα νομοτελειακά ευνοεί τη σπατάλη και τη διαφθορά. Όχι μόνο συντηρεί δομές και γραφειοκράτες που διαφορετικά δεν θα υπήρχαν, αλλά και δυσκολεύει, αν δεν αποκλείει, τον έλεγχο των δαπανών. Τα μέλη των οργανώσεων δεν έχουν την ευχέρεια αλλά ούτε και ενδιαφέρον να τον επιδιώξουν, επειδή το μεγαλύτερο μέρος (αν όχι το σύνολο) των πόρων προέρχεται όχι από δικές τους εθελούσιες συνδρομές, αλλά από υποχρεωτικές εκ του νόμου εισφορές και άλλες κρατικές επιχορηγήσεις.

Μετά το 1981, ο κρατικός κορπορατισμός κυριάρχησε προπαντός στον αγροτικό τομέα. Ήταν λοιπόν φυσικό εκεί να σημειωθεί η πιο εκτεταμένη σπατάλη και διαφθορά. Από τότε που το ΠΑΣΟΚ ανέλαβε να οργανώσει την «αγροτιά», όπως έλεγε το 1983 ο υπουργός Γεωργίας Κ. Σημίτης, οι αγροτικοί συνεταιρισμοί μεταβλήθηκαν σε πύθους των Δαναΐδων, που καταβρόχθισαν δισεκατομμύρια δραχμών ή και ευρώ, συμβάλλοντας σημαντικά στο δημόσιο έλλειμμα και στη χρεοκοπία της χώρας. Ως πρωθυπουργός πλέον, ο ίδιος κατήγγειλε το 1997 τον εκτροχιασμό των συνεταιρισμών, προκαλώντας το εύλογο σχόλιο «Έλεος, ένας υπεύθυνος!»¹²

Μόλις το 2011 υποχρεώθηκε το ΠΑΣΟΚ να επιχειρήσει μια εξυγίανση με τον ν. 4015, επιβάλλοντας συγχωνεύσεις και διάλυση όσων οργανώσεων ήταν μόνο σφραγίδες για την απορρόφηση επιδοτήσεων. Τρία χρόνια αργότερα, η διαδικασία δεν έχει ολοκληρωθεί παρά τις απανωτές παρατάσεις των προθεσμιών. Είναι, όμως, χαρακτηριστικό ότι εξασφαλίστηκε νομοθετικά πλήρης ατιμωρησία τόσο των συνεταιρισμών (για φορολογικές παραβάσεις) όσο και των διοικήσεων που τους οδήγησαν σε πτώχευση.

Ακόμη και μέσα στην κρίση, το φαγοπότι συνεχίστηκε στις τρεις κορυφαίες («τριτοβάθμιες») αγροτικές οργανώσεις των συνεταιρισμών (ΠΑΣΕΓΕΣ) και των αγροτικών συλλόγων (ΓΕΣΑΣΕ και ΣΥΔΑΣΕ). Την περίοδο 1994 έως και 2012, επιχορηγήθηκαν με 55.599.231 ευρώ από την υποχρεωτική ασφαλιστική εισφορά όλων των αγροτών στον ΕΛΓΑ.¹³ Τη μερίδα

12. εφ. *Ελευθεροτυπία*, 17 Ιουλίου 1997.

13. Στον ιστότοπο του Οργανισμού αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Αν τα αντίστοιχα ποσά ασφαλιστικής εισφοράς δεν εισπραχθούν εντός των προβλεπόμενων ημερομηνιών από

του λέοντος, όπως πάντα, πήρε η ΠΑΣΕΓΕΣ, με 37.471.011 ευρώ. Σ' αυτά πρέπει να προστεθούν άλλα 1.200.000 ευρώ από τον τακτικό προϋπολογισμό του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (πρώην Γεωργίας). Ακολούθησε η ΓΕΣΑΣΕ (του ΠΑΣΟΚ) με 11.321.000 ευρώ και η ΣΥΔΑΣΣΕ (της ΝΔ) με 6.807.218 ευρώ.¹⁴ Κάποτε αντίπαλες, οι δύο αυτές οργανώσεις τώρα συνυπάρχουν με ηγετικά τους στελέχη (πρώην ή νυν) στην ηγεσία της ΠΑΣΕΓΕΣ, όπως ακριβώς τα αντίστοιχα κόμματα στη συγκυβέρνηση.

Εμβληματική μορφή ο προερχόμενος από τη ΓΕΣΑΣΣΕ και αμετακίνητος από το 2001 Πρόεδρος της ΠΑΣΕΓΕΣ Τζανέτος Καραμίχας. Είχε εκλεγεί τότε χάρη στην υποστήριξη της ΝΔ, μετά από διάσπαση των συνεταιριστών του ΠΑΣΟΚ.¹⁵ Χαρακτηριστική υπήρξε η απάντησή του, όταν ο καθυστερημένος έλεγχος από το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, ανάμεσα σε άλλες ατασθαλίες, αποκάλυψε ότι αγοράστηκε από την ΠΑΣΕΓΕΣ αυτοκίνητο 3.000 κυβικών και αξίας 67.000 ευρώ για τις μετακινήσεις του. «Δεν είναι από τα δικά σας λεφτά ή του κρατικού προϋπολογισμού, αλλά των αγροτών», δηλαδή από την υποχρεωτική ασφαλιστική εισφορά. Πρόσθεσε μάλιστα ότι το ιδιωτικό του αυτοκίνητο είναι μεγαλύτερου κυβισμού!¹⁶

Από τα συνδικάτα, πρωταγωνιστές στη σπατάλη, στη διαφθορά και στην καλοπέραση των συνδικαλιστών αναδείχθηκαν εκείνα ορισμένων ΔΕΚΟ, όπως η ΔΕΗ και τα ΕΛΤΑ. Αντίθετα, στον ιδιωτικό τομέα ελάχιστοι είχαν την ευκαιρία να γίνουν πλούσιοι, όπως ο Δημήτρης Τσουκαλάς, πρώην πρόεδρος της ΟΤΟΕ και μετέπειτα βουλευτής του ΣΥΡΙΖΑ.

Την περίοδο 1999-2010, η ΓΕΝΟΠ χρηματοδοτήθηκε από τη ΔΕΗ με περισσότερα από 25 εκατομμύρια ευρώ, σύμφωνα με πόρισμα του Επιθεωρητή Δημόσιας Διοίκησης Λέανδρου Ρακιντζή. Το μεγαλύτερο μέρος δόθηκε στον Οργανισμό Κοινωνικών Δραστηριοτήτων Εργαζομένων (ΟΚΔΕ), που δημιούργησαν οι συνδικαλιστές της ΓΕΝΟΠ και χάρη στον οποίο έκαναν απεριόριστα ταξίδια αναψυχής σε εξωτικούς προορισμούς ανά την υφήλιο.

Η περίπτωση της ΔΕΗ δείχνει επίσης ότι στο φαγοπότη των συνδικαλιστών μετείχαν όλες οι κομματικές παρατάξεις, ακόμη και οι μικρό-

---

τον υπόχρεο παραγωγό, γίνεται έγγραφη ενημέρωση του παραγωγού και στη συνέχεια το ποσό οριστικοποιείται με πράξη του ΕΛ.Γ.Α. και αποστέλλεται για βεβαίωση στη Δ.Ο.Υ., ώστε να εισπραχθεί σύμφωνα με τις διατάξεις περί είσπραξης δημοσίων εσόδων, σε εφαρμογή των προβλεπόμενων στο νόμο 3877/2010 και των αναγραφόμενων στον κανονισμό Οικονομικής Διαχείρισης του ΕΛ.Γ.Α.»

14. εφ. *Καθημερινή*, 29 και 30 Απριλίου 2014.

15. εφ. *Ριζοσπάστης*, 12 Ιανουαρίου 2001.

16. εφ. *Έθνος*, 18 και 19 Οκτωβρίου 2014. Ο ίδιος είχε πρωταγωνιστήσει πρόσφατα σε κίνηση 200 συνδικαλιστών του ΠΑΣΟΚ για «το μέλλον της σοσιαλδημοκρατίας» και για την καταδίκη της τωρινής πολιτικής του κόμματος.

τερες (όπως του ΚΚΕ Εσωτερικού και μετέπειτα ΣΥΝ), σε έκταση μάλιστα δυσανάλογη με τη δύναμή τους. Έτσι ο Οργανωτικός Γραμματέας της ΓΕΝΟΠ και οικονομικός υπεύθυνος του ΟΚΔΕ Ρίζος Ρίζος βρέθηκε στο στόχαστρο το 2011 για τις ποικίλες κερδοσκοπικές δραστηριότητες που είχε αναπτύξει εκμεταλλευόμενος τη θέση του.¹⁷

Οι πιο πρόσφατες αποκαλύψεις έγιναν για την παρόμοια περίπτωση της Ομοσπονδίας (ΠΟΣΤ) των ΕΛΤΑ. Από τη διοίκηση του οργανισμού εισέπραξε σε τρία μόλις χρόνια (2007-2010) σχεδόν 8 εκατομμύρια ευρώ. Ιδιαίτερα προκλητικές ήταν οι δαπάνες για εκατοντάδες ταξίδια των συνδικαλιστών και για διακοπές τους σε πολυτελή ξενοδοχεία.¹⁸

Τέλος, χρειάζεται να υπογραμμιστεί ότι η σπατάλη και η διαφθορά στους συνεταιρισμούς, στα συνδικάτα και σε άλλες επαγγελματικές οργανώσεις εκτοξεύτηκαν σε ύψη που θα ήταν αδιανόητα χωρίς την αθρόα εισροή και απορρόφηση πακτωλού χρηματοδοτήσεων από την ΕΕ. Αυτές προϋπέθεταν, όπως στις άλλες χώρες, οργανωτικές δομές και μηχανισμούς ελέγχου που στην Ελλάδα απλούστατα δεν υπήρχαν (πλέον).

7. Απαξίωση και ανυποληψία

Η ανασκόπηση που προηγήθηκε χρειαζόταν για να εξηγηθεί **πώς** και **γιατί** οι περισσότερες οργανώσεις (και κατεξοχήν οι κορυφαίες, δηλαδή οι «τριτοβάθμιες») απαξιώθηκαν σταδιακά αλλά ακατάσχετα και περιέπεσαν τελικά σε πλήρη ανυποληψία. Δυσλειτουργία, αναποτελεσματικότητα, κομματική χειραγώγηση, ατομικές στρατηγικές των συνδικαλιστών, προκλητική σπατάλη και διαφθορά συνδυάστηκαν με αντικειμενικές εξελίξεις (όπως η ανεργία και η ανασφάλεια) για να καταστήσουν τις οργανώσεις ανυπόληπτες και απωθητικές στα μάτια εκείνων που υποτίθεται ότι εκπροσωπούν.

Την απαξίωση και ανυποληψία των επίσημων οργανώσεων θέλησε να εκμεταλλευθεί το ΚΚΕ, δημιουργώντας πρώτα το ΠΑΜΕ στο χώρο των συνδικάτων το 1999. Δεν αποτόλμησε δική του συνομοσπονδία, σαν την «Ενωτική» ΓΣΕΕ του Μεσοπολέμου (1929-36). Πέρα από τον κίνδυνο να απομονωθεί όπως τότε, ασφαλώς έπαιξε ρόλο και η ενδεχόμενη απώλεια πόρων και προνομίων του κρατικού κορπορατισμού, αλλά και ο νομοθετικός αποκλεισμός της συνδικαλιστικής δομής που προτιμά το ΚΚΕ. Επιπλέον, με το ΠΑΜΕ συνδύασε τα πλεονεκτήματα τόσο της συμμετοχής

17. Βλ. π.χ. εφ. *Καθημερινή*, 3 Φεβρουαρίου 2013.

18. εφ. *Καθημερινή*, 7 Αυγούστου 2014, και εφ. *Έθνος*, 10 Αυγούστου 2014.

όσο και της μη συμμετοχής στη ΓΣΕΕ και στην ΑΔΕΔΥ. Τα στελέχη του απλώς αποσύρθηκαν από την ηγεσία (τα προεδρεία) των δύο κορυφαίων οργανώσεων, ώστε να μπορούν πιο άνετα να την καταγγέλλουν ως «συμβιβασμένη» (αν όχι και «πουλημένη»). Παρέμειναν, όμως, σε όλα τα όργανα ως μέλη των διοικήσεων και συνέχισαν να παρεμβαίνουν με προτάσεις, θέσεις, κριτική και πίεση.

Απόλυτα ομοιογενές ιδεολογικά ή πάντως κομματικά, το ΠΑΜΕ εμφανίζεται ταυτόχρονα απόλυτα ανομοιογενές δομικά, ως άθροισμα ομοσπονδιών, εργατοϋπαλληλικών κέντρων, σωματείων και συνδικαλιστών ως ατόμων. Χρησιμεύει προπαντός για την καταγγελία κυβερνήσεων και συνδικαλιστικών ηγεσιών, οργανώνοντας πάντα χωριστές (και ογκωδέστερες) συγκεντρώσεις από εκείνες της ΓΣΕΕ. Χρησιμεύει, επίσης, ως δύναμη κρούσης όποτε επιλέγεται η βία, είτε για την υπερφαλάγγιση της αστυνομίας στους δρόμους, είτε για εισβολή σε κτίρια, είτε για την «περιφρούρηση» κινητοποιήσεων του ΚΚΕ (π.χ. στην ακτοπλοΐα ή στα αγροτικά «μπλόκα»). Τον πυρήνα άλλωστε αποτελούν οι οικοδόμοι, που από τη δεκαετία του 1960 παίζουν αυτόν ακριβώς το ρόλο.

Η απαξίωση ειδικά των συνδικάτων αποτυπώνεται καθαρά στα Ευρωβαρόμετρα και στην ερώτηση για την εμπιστοσύνη σε διάφορους θεσμούς. Μετά από χρόνια σχετικής σταθερότητας, σημειώθηκε το 2010 απότομη πτώση της εμπιστοσύνης στα συνδικάτα στο 31,3% από 44% το 2007. Παραπλήσιο ποσοστό είχε βρει το 2008 έρευνα που έγινε σε δείγμα των μισθωτών και ανέργων από την εταιρεία VPRC για λογαριασμό της ΓΣΕΕ.¹⁹ Μόνο το 38% είχε εμπιστοσύνη στα συνδικάτα, μολοντί σχεδόν διπλάσιο ποσοστό (72%) πίστευε ότι οι εργαζόμενοι εξακολουθούν να τα χρειάζονται. Τα θεωρούσε όμως μη αποτελεσματικά το 46%. Μεταξύ όσων δεν ήταν μέλη συνδικάτου («επαγγελματικού σωματείου») μόλις 27% θα ήθελαν να γίνουν μέλη, αν υπήρχε η δυνατότητα, ενώ το 43% απάντησε κατηγορηματικά «Όχι»!

Στο σύνολο των μισθωτών και ανέργων του δείγματος, μόνο το 28% ήταν μέλη συνδικάτου. Προκύπτει δηλαδή «συνδικαλιστική πυκνότητα» 28%. Στον ιδιωτικό τομέα είχε μειωθεί σε μόλις 14%. Αντίθετα, στο δημόσιο τομέα παρέμενε υψηλή (63%). Αυτή η διαφορά αποκτά πολλαπλή σημασία αν συσχετιστεί με την πεποίθηση της πλειονότητας ότι τα συμφέροντα των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα είναι διαφορετικά (37%) ή και αντίθετα (18%) με εκείνα των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα. Λιγότεροι τα θεώρησαν παρόμοια (24%) και ακόμη λιγότεροι κοινά (18%). Στα χρόνια της κρίσης, οι απεργιακές και άλλες κινητοποιήσεις των συνδικά-

19. Προσβάσιμη από τον ιστότοπο της ΓΣΕΕ.

των επρόκειτο να εστιάζουν σχεδόν αποκλειστικά στα συμφέροντα των μισθωτών του δημόσιου τομέα, ενώ η επίκληση κοινότητας συμφερόντων με εκείνους του ιδιωτικού θα ηχούσε ολοένα πιο κούφια και υποκριτική.

8. Η κρίση αντιπροσώπευσης στα χρόνια της κρίσης

Τελικό αποτέλεσμα του «εκδημοκρατισμού» που επέβαλε στα συνδικάτα και τις άλλες επαγγελματικές οργανώσεις το ΠΑΣΟΚ (με τη σύμπραξη, αρχική ή μεταγενέστερη, και των άλλων κομμάτων) ήταν ότι οι τρεις πιο πολυάνθρωπες κατηγορίες της ελληνικής κοινωνίας —μισθωτοί, αγρότες και μικροαστοί (ή «μικρομεσαίοι») — στερήθηκαν την αυθεντική ή πάντως την έγκυρη εκπροσώπησή τους ιδίως (αλλά όχι μόνο) στο επίπεδο των κορυφαίων οργανώσεών τους: ΓΣΕΕ, ΑΔΕΔΥ, ΠΑΣΕΓΕΣ, ΓΕΣΑΣΕ, ΣΥΔΑΣΕ, ΓΣΕΒΕΕ, ΕΣΣΕ... Για την έλλειψη αυθεντικότητας αρκεί ένα και μόνο, κατεξοχήν, τραγελαφικό παράδειγμα: Μέχρι το 1997 εμφανίζονταν στην Ελλάδα οι μικροαστοί περισσότερο κομμουνιστές από τους εργάτες, αν κρίνει κανείς από τους κομματικούς συσχετισμούς στη ΓΣΕΒΕΕ και στη ΓΣΕΕ. Δεν υπάρχει βέβαια άλλη χώρα όπου να συμβαίνει αυτό, ούτε και καμία κοινωνική θεωρία που να το δικαιολογεί.

Το κενό έγκυρης εκπροσώπησης έγινε οδυνηρά αισθητό όταν ξέσπασε η τωρινή κρίση. Έλειψαν οι άφθαρτες ηγεσίες με κύρος, ασφαλή θέση και μακροχρόνια στρατηγική, που θα μπορούσαν και να πιέσουν μαχητικά και να διαπραγματευθούν αξιόπιστα, δεσμεύοντας αλλά και ενισχύοντας τις οργανώσεις τους. Έλειψαν, δηλαδή, οι ηγεσίες που θα μπορούσαν να ανταποκριθούν στις προτιμήσεις και στις προσδοκίες της μεγάλης πλειονότητας των μισθωτών και των ανέργων, όπως προκύπτουν από την έρευνα της VPRC για λογαριασμό της ΓΣΕΕ. Η πλειονότητα αυτή πιστεύει ότι ο πιο κατάλληλος τρόπος για την αντιμετώπιση των εργασιακών προβλημάτων είναι ο διάλογος (40%) και η διαπραγμάτευση (23%). Ελάχιστοι (15%) προτιμούν τις διαδηλώσεις, ακόμη λιγότεροι τις απεργίες (9%). Αυτές όμως ήσαν και παραμένουν η εύκολη διέξοδος για ηγεσίες από κάθε άποψη ανεπαρκείς (αν όχι χρεοκοπημένες).

Το κενό έγκυρης εκπροσώπησης μπορούσε να εκμεταλλευτεί αλλά όχι και να καλύψει το ΚΚΕ. Εφάρμοσε τη δοκιμασμένη συνταγή του ΠΑΜΕ πρώτα στους μικροαστούς το 2010 με την ΠΑΣΕΒΕ (Πανελλαδική Αντιμονοπωλιακή Συσπείρωση Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων) και ύστερα στους αγρότες το 2011 με την ΠΑΣΥ (Παναγροτική Αγωνιστική Συσπείρωση). Τελικά προστέθηκαν η παμπάλαια σφραγίδα ΟΓΕ (Ομοσπονδία Γυναικών Ελλάδας) και το ολοκαίνουργιο ΜΑΣ (Μέτωπο Αγώνα

Σπουδαστών) για να σχηματιστεί ένα κοινό μέτωπο που υποτίθεται ότι αντιστοιχεί στο σύνολο σχεδόν της ελληνικής κοινωνίας, αλλά ελάχιστα επεκτείνεται πέρα από τη δεδομένη σφαίρα επιρροής του ΚΚΕ.

Με τη σειρά του, ο ΣΥΡΙΖΑ επιχείρησε κι αυτός να εκμεταλλευθεί την κρίση αντιπροσώπευσης και να μιμηθεί με το δικό του τρόπο το ΚΚΕ. Μη διαθέτοντας «δευτεροβάθμιες» οργανώσεις όπως εκείνο, προώθησε και αξιοποίησε τον λεγόμενο Συντονισμό Πρωτοβάθμιων Σωματείων (93 αρχικά) που συγκροτήθηκε το 2008 «κόντρα στον υποταγμένο συνδικαλισμό και τη γραφειοκρατία ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ και τον κομματικό συνδικαλισμό του ΠΑΜΕ».²⁰ Παρά το δυναμισμό της κίνησης και τη μαχητική εκπροσώπηση νέων κατηγοριών, μερικές δεκάδες ετερόκλητων σωματείων δεν μπορούν βέβαια να αναπληρώσουν το κενό. Εξάλλου, στη δίνη της κρίσης και των διαρκών κινητοποιήσεων παρατηρήθηκε θεαματική διάρρηξη όχι απλώς της κομματικής πειθαρχίας αλλά και των ίδιων των κομματικών δεσμών από συνδικαλιστές, μολονότι όφειλαν την ανάδειξή τους στο κόμμα.

Από τη ΝΔ, ιδιαίτερα θορυβώδης υπήρξε η μεταπήδηση στους ΑΝΕΛ («Ανεξάρτητους Έλληνες») του Γιάννη Μανώλη, παλιού συνδικαλιστή της ΔΑΚΕ στον ΟΤΕ, Γενικού Γραμματέα της ΓΣΕΕ (1998-2004) και μετέπειτα βουλευτή της ΝΔ. Ακόμη πιο θορυβώδης υπήρξε η αποχώρηση από τη ΝΔ του Θύμιου Λυμπερόπουλου, Προέδρου του Πανελλήνιου Ομοσπονδίας Ταξί και κορυφαίου συνδικαλιστικού στελέχους του κόμματος στο χώρο των «μικρομεσαίων» (ΔΑΚΜΜΕ). Αλλά κατεξοχήν εμβληματική πρέπει να θεωρηθεί η παραίτηση από τη ΝΔ του Βασίλη Κορκίδη, που μόλις είχε κατέβει με το ψηφοδέλτιό της ως υποψήφιος ευρωβουλευτής το 2014. Πρόεδρος της ΕΣΕΕ και ταυτόχρονα του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Πειραιώς (ΕΒΕΠ), διέρρηξε τους μακροχρόνιους δεσμούς του με το κόμμα του για ένα κατεξοχήν «συντεχνιακό» ζήτημα: το άνοιγμα των καταστημάτων τις Κυριακές.²¹

Από τους συνδικαλιστές που εγκατέλειψαν το ΠΑΣΟΚ ξεχωρίζουν επιθετικά στελέχη της ΠΑΣΚΕ, όπως ο Θέμης Μπαλασόπουλος, Πρόεδρος της ΠΟΕ-ΟΤΑ από το 2001, και ο Νίκος Φωτόπουλος, Πρόεδρος της ΓΕΝΟΠ-ΔΕΗ από το 2007, ο οποίος μάλιστα κατάφερε να επανεκλεγεί το 2012 επικεφαλής δικής του πλέον παράταξης, που ήρθε πρώτη στο 35ο Συνέδριο της ΓΕΝΟΠ χάρη στη διάσπαση της ΔΑΚΕ.²² Πολλοί συνδικαλιστές της ΠΑΣΚΕ είτε διέρρευσαν στον ΣΥΡΙΖΑ είτε επιδίωξαν τη συνεργασία μαζί του, με προοπτική μάλιστα να ανατραπούν οι συσχετισμοί στη ΓΣΕΕ.²³

20. Βλ. ενδεικτικά εφ. *Ελευθεροτυπία*, 8 Αυγούστου 2009, και εφ. *Αυγή*, 2 Μαΐου 2010.

21. εφ. *Καθημερινή*, 8 Ιουλίου 2014.

22. εφ. *Καθημερινή*, 18 Νοεμβρίου 2012.

23. εφ. *Καθημερινή*, 27 Οκτωβρίου 2012.

Ωστόσο, το 35ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ το Μάρτιο 2013 φανέρωσε την εντυπωσιακή αντοχή των μηχανισμών. Η ΠΑΣΚΕ ήρθε πάλι πρώτη με 34,52%, η ΔΑΚΕ πάλι δεύτερη με 24,35%, η Δημοκρατική Αγωνιστική Συνεργασία (ΚΚΕ) πάλι τρίτη με 22,22% και η Αυτόνομη Παρέμβαση (ΣΥΡΙΖΑ) πάλι τέταρτη με μόλις 10,40%.²⁴ Δεν υπάρχει ίσως πιο καθαρή απόδειξη της αναντιστοιχίας μεταξύ συνδικαλιστών και μισθωτών και της συνακόλουθης κρίσης αντιπροσώπευσης. Το ΠΑΣΟΚ δεν είναι βέβαια το κόμμα των συνδικάτων, όπως σοσιαλδημοκρατικά ή εργατικά κόμματα αλλού. Δεν θα μπορούσε άλλωστε να είναι, μετά την ιλιγγιώδη συρρίκνωση της εκλογικής του δύναμης. Παραμένει, όμως, παρά τις διαρροές, το κόμμα των (κατ'επάγγελμα) συνδικαλιστών.²⁵

Η χαλάρωση ή και διάρρηξη των κομματικών δεσμών ήταν φυσικό να συνεπιφέρει την πλήρη αποχαλίνωση των κάθε λογής «συντεχνιών», όπως ονομάζονται εύλογα τις τελευταίες δεκαετίες οι ολιγομελείς και σχετικά κλειστές ομάδες με υπερβολικά «κεκτημένα» (δικαιώματα). Ξεχώρισαν εκείνες που διαθέτουν το όπλο του εκβιασμού απέναντι στην εκάστοτε κυβέρνηση, επειδή κρατούν την υπόλοιπη κοινωνία σε ομηρία. Στο χώρο της εκπαίδευσης, πρωταγωνίστησαν οι διοικητικοί υπάλληλοι της ανώτατης, που παρέλυσαν επί μήνες τα πανεπιστήμια προκαλώντας ανυπολόγιστη ζημιά στους φοιτητές και τις οικογένειές τους. Στο χώρο της υγείας, προκάλεσαν ανυπολόγιστη ταλαιπωρία και βλάβη στους ασφαλισμένους οι γιατροί και οι φαρμακοποιοί, για να μη περιοριστεί η αλόγιστη σπατάλη που οι ίδιοι κυρίως καρπώνονται — ή πάντως ισχυρή μερίδα τους.

Ανεξάρτητα από τις διαρκείς κυβερνητικές αστοχίες, η κρίση αντιπροσώπευσης είχε εδώ μια ιδιαίτερα απεχθή και άδικη επίπτωση: δεν υπήρχε άλλος να προασπίσει τα ζωτικά συμφέροντα της μεγάλης πλειονότητας των πολιτών. Δεν το έκαναν ούτε τα κόμματα της αντιπολίτευσης, αλλά ούτε κορυφαίες οργανώσεις όπως η ΓΣΕΕ, όπως θα συνέβαινε σε άλλες χώρες. Αντίθετα, υιοθέτησαν κάθε αίτημα και κάθε κινητοποίηση σαν να ωφελούσε την πλειονότητα των πολιτών, μολονότι εξόφθαλμα υπηρέτούσε τα συμφέροντα ελάχιστων.

Ακόμη πιο ανεξέλεγκτες αποδείχθηκαν μέσα στην κρίση δύο θεσμικές ομάδες πίεσης: οι στρατιωτικοί και οι δικαστικοί (Μαυρογορδάτος, 2001: 43-45, 55-59, 63-74). Μολονότι στους πρώτους απαγορεύεται από

24. Επίσημα στοιχεία από τον ιστότοπο της ΓΣΕΕ.

25. Μία από τις τρεις ομοσπονδίες συνταξιούχων της ΓΣΕΕ είναι ακριβώς η χωριστή Ομοσπονδία (Συνταξιούχων) Εργατικών Στελεχών Ελλάδος, που εκπροσωπεί 4.000 πρώην συνδικαλιστές και υπαλλήλους συνδικάτων, σύμφωνα με υπόμνημά της προς τον πρωθυπουργό Λουκά Παπαδήμο στις 31 Ιανουαρίου 2012.

το Σύνταγμα ο συνδικαλισμός, εκπροσωπήθηκαν μαχητικά από τους αστυνομικούς και πυροσβέστες (στους οποίους επιτρέπεται) υπό την καινοφανή και αόριστη ονομασία «οι ένστολοι». Εκπροσωπήθηκαν, επίσης, από οργανώσεις συνταξιούχων (αποστράτων) που έφθασαν στο σημείο να μιμηθούν μεθόδους του ΚΚΕ επιχειρώντας έφοδο και κατάληψη του Υπουργείου Εθνικής Αμύνης.²⁶

Μολοντί στους δεύτερους (τους δικαστικούς) απαγορεύεται από το Σύνταγμα η απεργία, το παραβιάζουν από το 1985 και συνέχισαν να το κάνουν και μέσα στην κρίση.²⁷ Συνέχισαν, επίσης, να αξιώνουν και να διεκδικούν υψηλές αποδοχές, άσχετα από τη χαμηλή παραγωγικότητα των περισσοτέρων. Εμβληματική μορφή εδώ η μαχητική Πρόεδρος της Ένωσης Δικαστών και Εισαγγελέων Βασιλική Θάνου, που εξακολούθησε να χρησιμοποιεί ανάρμοστη συνδικαλιστική γλώσσα ακόμη και μετά την προαγωγή της σε Αντιπρόεδρο του Αρείου Πάγου.²⁸

Φαίνεται εκπληκτικό ότι δεν έγινε, από την αρχή της κρίσης, καμία συζήτηση για μεταρρύθμιση των συνδικαλιστικών δομών, παρά τη διαπιστωμένη δυσλειτουργία τους. Ίσως είναι αυτό το βαρύτερο σύμπτωμα κρίσης γενικότερης και βαθύτερης από την οικονομική. Χρειάστηκε η επέμβαση των ξένων δανειστών (της «τρίοικας») για να τεθεί επιτέλους θέμα τροποποίησης του ν. 1264. Και τότε ακόμη, οι αλλαγές που σχεδιάστηκαν ήσαν άτολμες και περιορισμένες, σε λάθος κατεύθυνση.²⁹ Διατηρούν μάλιστα και εμποδώνουν τη νοσηρή κρατική χρηματοδότηση των συνδικάτων, δηλαδή τον κρατικό κορπορατισμό, αφού προβλέπουν ότι το Ελεγκτικό Συνέδριο θα ελέγχει τα οικονομικά τους σαν να πρόκειται για δημοσίες υπηρεσίες...

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Μαυρογορδάτος Γ., 1988, *Μεταξύ Πιτυοκάμπτη και Προκρούστη: Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα, Οδυσσεάς.
 Μαυρογορδάτος Γ., 2001, *Ομάδες πίεσης και Δημοκρατία*, Αθήνα, Πατάκης.

26. εφ. *Αυγή*, 1 Οκτωβρίου 2011.

27. εφ. *Καθημερινή*, 22 Σεπτεμβρίου 2012.

28. εφ. *Καθημερινή*, 8 Αυγούστου και 30 Οκτωβρίου 2014.

29. εφ. *Έθνος*, 26 Οκτωβρίου 2014.